

DALÂLET

(الدلالة)

Haktan yüz çevirip bâtıla yönelme,
ilâhî buyruklara aykırı
davranma anlamına gelen
bir terim.

Dalâl veya dalâlet masdarları sözlükte "kaybolmak, telef olmak, şaşırarak ve yanılmak" gibi mânalara gelmekle beraber asıl anlamları "bilerek veya bilmeden doğru yoldan az veya çok ayrılmak, azmak ve sapmak"tır. Bu temel mânadan hareketle dalâlet mecazi olarak "akla, duylara ve gerçeğe aykırı ilkeleri benimsemek" karşılığında da kullanılmıştır. Genellikle "maksada ulaştırıcı yolu bulamamak, istenen sonuca götürmeyen bir yola girmek" veya "istenen her türlü neticeye ulaştırıcı yoldan ayrılmak" şeklinde tarif edilen dalâlet daha çok "dinî yoldan sapmak" anlamında kullanılır (*et-Ta'rifât*, "Dalâlet" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "Dalâl" md.).

Din ve cemaatin ayrılmaz bir bütün olarak telakki edildiği ilkel topluluklarda din-dünya ayrımı olmayıp ferdin bütün hayatı topluluk içinde geçtiğinden bu topluluklarda farklı inançlarla ilgili kesin bir değerlendirme yoktur. Ayrıca bu tür inanışlarda belirli bir dinî kurallar külliyatı bulunmadığı için kesin bir hidâyet-dalâlet ayrımı da yapılmış değildir. Dolayısıyla böyle topluluklarda millî bünyeye zarar vermediği sürece başka dinlere karşı müsamaha gösterilir. Ne var ki topluluk kurallarına uymamak bir suç sayıldığından aksi bir davranış içinde bulunan kimseler ancak bazı arınma törenlerinden sonra yeniden topluluğa kabul edilirlerdi.

Genel olarak dalâlet, kamu vicdanında yer etmiş inanç ve düşüncelere ters düşen her türlü akide ve düşüncüyü ifade etmektedir. Diğer bir söyleyişle dalâlet, mutlak hakikatin, gerçek kurtuluşun sadece kendilerinde olduğunu iddia eden belirli dinlerin başka inanç ve düşünceler için kullandığı bir kavramdır. Hak ile bâtıl, doğru ile yanlış birbirinden ayırmak amacıyla belirli ilke ve kurallar koymuş olan bu dinler, inanç ve davranışları bu ilkelere göre değerlendirdiklerinden farklı tavır ve uygulamaları dalâlet olarak nitelendirmişlerdir.

Klasik Hindü din felsefesi, dinleri âstika (doğru inancı ihtiva eden) ve nâstika

(bâtıl inancı temsil eden) olmak üzerekiye ayırmakta, Caynizm, Budizm ve materyalist fikirleri nâstika olarak kabul etmektedir. Hindü dininden sapan birinin yeniden dine kabul edilmesi için bir Brahman'ın yönettiği tören ve âyinle arındırılması gereklidir. Budizm'de ise dinî kuralların kesin tesbitine kadar hidâyet ve dalâletle ilgili ölçüler günün anlayışına ve politik liderlerin kararına bağlıydı. Kuralların kesin tesbitinden sonra ise genelde Budist kanunlara uymayan kişilerin dalâlette olduğu düşünülmüştür. Budizm'de diğer dinlerin değerlendirilmesi söz konusu olmadığı için gerek doğru inanç ve uygulama gerekse dalâlet nitelemesi dinin kendi iç bünyesiyle ilgilidir.

Yahudilik'te dalâlet, Tanrı'nın Hz. Mûsâ'ya bildirdiği ilâhî kurallara uymamak ve onlara karşı çıkmak şeklinde düşünülmüştür. Hz. Mûsâ'nın, "Senin önüne hayatla ölümü, bereketle lâneti koyduğuma gökleri ve yeri bugün şahit tutuyorum; bunun için hayatı seç" (Tesniye, 30/19) anlamındaki sözleri hem insanın dilettiği yolu seçmekte hür olduğunu, hem de hayata karşı ölümü, berekete karşı lâneti seçenin dalâlette bulunduğunu ifade etmektedir. Yahudi kutsal kitabında sahte peygamberlerin yolundan giden, şeriatın yasakladığı fiilleri işleyen, putperestlik âdetlerini yaşatan kimseler Tanrı'nın gözünde "kötü olanı yapanlar" şeklinde suçlanmıştır. Ezrâ döneminde Yahudiliğin evlilikle ilgili kurallarını çiğneyenler mâbed ve cemaatten ihraç edilmişlerdir. Ahd-i Atık'te, "Doğruların kemali kendilerine yol gösterir, fakat hainlerin sapıklığı kendilerini helâk eder" denilerek (Süleyman'ın Meselleri, 11/2) bu tip insanlar "kötü adamlar, hainler" olarak nitelendirilmektedir. Bunlara ayrıca "dinsiz" (Eyub, 8/13; 13/16; Süleyman'ın Meselleri, 11/9), "sefiş" (Eyub, 5/3), "Allah'ı unutanlar" da (Eyub, 8/13) denilmektedir.

Yahudilik'te Sünnî (Ortodoks-doğru inanç sahibi) olanlar dışındaki kimseler genelde "sapık, dalâlette olan" anlamında İbrânice min terimiyle ifade edilmişlerdir ki Yahudilik iman esaslarını tertip eden Mûsâ b. Meymûn bunların şu beş gruptan oluştuğunu belirtmektedir: Tanrı'ya reddedenler, birden fazla tanrıya inananlar, Tanrı'ya çeşitli şekillerde ortak koşanlar, Tanrı'nın ilk yaratıcı olduğunu reddedenler ve kendileriyle Tanrı arasın-

da aracı saydıkları yıldızlara tapanlar. Diğer taraftan yahudi din bilgileri bu tür insanları belirtmek için "Epikurosu" tabirini de kullanmışlardır. Yine Mûsâ b. Meymûn'a göre bunlar peygamberliği kabul etmeyenler, Hz. Mûsâ'ya gelen vahiyi tartışanlar ve insanların fiillerini Tanrı'nın tayin ettiğine inanmayanlardır. Öte yandan doğru inancın dışındakileri ifade eden kâfirim ise Tevrat'ın lafzan vahiy olduğunu inkâr edenler, geleneği reddedenler ve Mûsâ şeriatının başka şeriatlarla neshedildiğini savunanlar şeklinde açıklanmıştır.

Hristiyanlık'ta dalâlete düşmek, teolojik konularda kabul görmeyen fikirleri savunmak demektir. Hristiyan olduğu halde resmî inanca aykırı görüşler benimseyen kimse dalâlete düşmüştür, hristiyan olmayanlar ise kâfirdir. Bununla birlikte Hristiyanlık'ta doktrin ve teolojiyle ilgili esaslar nihai şeklini almaya kadar dalâlet kavramı zamana göre değişmiş, önceleri doğru ve gerçek kabul edilen bazı inanç ve uygulamalar daha sonra dalâlet olarak nitelendirilmiştir. Kilisenin kurumlaşmasıyla birlikte dalâlet kavramı daha kesin bir anlam kazanmış, kilisenin resmî yorumu dışındaki her tür düşünce ve inanç dalâlet olarak damgalanmıştır. Bunları "tanrısız" veya "kâfir" olarak niteleyenler de vardır. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Nikolailer (Vahiy, 2/6-15), daha sonraki asırlarda gnostisizm, Markionizm, Montanizm, Monarkhianizm, Maniheizm, Aryanizm, Apollinarizm, monofizizm ve Nestorianizm resmî kilisece dalâlette sayılan gruplardır. Ortaçağ hristiyan dünyasında dalâlet nazariyeden ziyade uygulamayla ilgili meselelerden kaynaklanmıştır ve genelde Avrupa menşelidir. Cathar ve Bogomil hareketleri bu türdendir.

Diğer taraftan Hristiyanlık'ta kişinin dalâlete düşmesi kendi hür irade ve seçiminin neticesidir. Hz. İsa'nın, "Dar kapıdan girin, zira helâke götürücü kapı geniş ve yol enlidir ve ondan girenler çoktur. Çünkü hayata götürücü kapı dar ve yol sıkıktır ve onu bulanlar azdır. Peygamberlik iddiasında bulunanlardan sakının..." (Matta, 7/13-15) sözü de kişinin iyi veya kötüyü seçmekte serbest olduğunu göstermektedir. Kilisenin bu konudaki görüşü kişinin fiillerinde hür, iyi ve kötüyü seçmede serbest olduğu, dolayısıyla da sorumluluk taşıdığı şeklindedir.

DALÂLET

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "dîl" md.; *et-Ta'rifât*, "Dâlâlet" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "dîl" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "Dâlâl" md.; D. Masson, *Monothéisme coranique et monothéisme biblique*, Paris 1976, s. 635-641; G. Cross, "Heresy (Christian)", *ERE*, VI, 614-622; I. Abrahams, "Heresy (Jewish)", *a.e.*, VI, 622-624; K. Rudolph, "Heresy: An Overview", *ER*, VI, 269-275; J. B. Russell, "Heresy: Christian Concepts", *a.e.*, VI, 276-279; Ch. S. Liebman — S. McDonough, "Orthodoxy and Heterodoxy", *a.e.*, XI, 124-129; F. Prat, "Héresie", *DB*, III/1, s. 607-609.

ÖMER FARUK HARMAN

Kur'an ve Sünnet'e göre Dalâlet. "Yegâne hak din olan İslâmiyet'ten sapmak, ondan mahrum kalmak", yahut "helâl kılınan sahayı aşarak haram kılınana tecavüz etmek" şeklinde tarif edilebilen ve "iman" anlamındaki hidâyetin zıddı olan dalâletle inkâr ve gay benzer mânalara gelirse de aralarında bazı farkların bulunduğu kabul edilir. İnkâr, gerçeğin bilinmesine rağmen tasdik edilmemesi anlamını taşıırken dalâlet, gerçeğe ulaşırken yoldan yüz çevirmek veya bu yolun dışında kalmak mânasına gelir. Gay (gayâvet) ise daha çok rüşdün zıddı olup "şuursuz ve şaşkın bir şekilde yaşamak" anlamını ifade eder (İ. Hakkı Bursevî, *Furûk-ı Hakkî*, s. 160). Dalâletle ilgili kelimelerden biri de tuğyandır ki "gerçekten haberdar olduktan sonra meşrû sınırları aşip azmak" anlamında kullanılır.

Kur'an-ı Kerim'de müstaklâriyle birlikte 218 defa geçen dalâlet kavramı, daha çok hidâyetin zıddı olarak "küfür ve inkârı kapsayan sapıklık" anlamında kullanılır (bk. M. F. Abdülbâki, *Mu'cem*, "dîl" md.). Bunun yanında, "haktan uzaklaşmak veya ayrı düşmek" şeklinde ifade edilebilecek olan temel mânasının daha hafifini ve bazan sonuçlarını ifade eden anlamları da Kur'an'da görülmektedir: Azgınlık yapmak, yanılmak, unutmak, bilgisiz olmak, hüsrana ve zillete uğramak, bedbaht olmak, helâk olmak" gibi (İbnü'l-Cevzî, s. 406-409). Kur'an-ı Kerim'de hakkın dışında kalan her şey dalâlet olarak görülür ve "uzak (derin)", "açık", "büyük" dalâlet çeşitlerinden söz edilir (İbrâhîm 14/3; Yûnus 10/32; Âl-i İmrân 3/164; el-Mülk 67/9). İlgili âyetlerden anlaşıldığına göre Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr etmek (en-Nisâ 4/136), Allah'tan başka ilâhlar kabul edip O'na eş koşmak (en-Nisâ 4/116; Lokmân 31/11), Hz. Peygamber'in çağrısına uymamak, onu alaya almak (el-Furkân 25/41-42;

el-Ahkâf 46/32), Kur'an'ın ilâhî bir kitap olduğunu inkâr edip ondaki bilgilerden uzak kalmak (Fussilet 41/52; el-Cum'a 62/2), kıyametin kopacağından şüphe edip bu konuda yersiz tartışmalara girişmek (eş-Şûrâ 42/18), âhiret hayatına inanmamak (Sebe' 34/8), Allah'ın ve peygamberlerinin emirlerine isyan etmek (el-Ahzâb 33/36), Allah'ın helâl kıldığı rızıkları haram saymak, çocukları öldürmek (el-En'âm 6/140), hüküm verirken arzulara ve duygulara uymak (el-En'âm 6/56; Sâd 38/26), akli ve duyguları kullanmamak (el-A'râf 7/179), Allah'ın rahmetinden ümit kesmek (ez-Zümer 39/53) dalâlet olarak görülmüştür. Hakkı benimsemek ve hidâyetten ayrılmamak insanın selim yaratılışıyla bağdaşan bir davranış iken bunun yerine dalâleti tercih ederek kendilerini de başkalarını da sapkınlara zalimlerdir, üstelik onları içinde bulundukları sapıklıklardan kurtarmak da mümkün değildir; zira onlar akıllarını kullanıp hakikatleri görecektir sadece arzularına uyarlar (en-Nisâ 4/44; el-Furkân 25/43-44; ez-Zuhuruf 43/40). Yine Kur'an'da verilen bilgilere göre kibri ve isyanı yüzünden ilâhî rahmetten kovulmuş olan şeytan, yardımcısıyla birlikte insanları dalâlete düşürmeye çalışır (en-Nisâ 4/117-121; el-Furkân 25/29; Yâsîn 36/62). Onu, toplumları idare edip yönlendiren Firavun gibi mücrimlerle bunların yakın çevrelerini oluşturan aristokrat zümre ve onları taklit eden kitleler takip eder (Tâhâ 20/79; el-Ahzâb 33/66-67; Sebe' 34/31-33). Putlar da tapınma vasıtası olmaları bakımından dalâlete sevk edici varlıklar arasında sayılır (İbrâhîm 14/36; Tâhâ 20/85). Dine bağlılığın zayıfladığı dönemlerde insanların çoğuna uymak, ayrıca önemli bir dalâlet sebebi olarak gösterilmiştir (el-En'âm 6/116-117). İnsanları hak yoldan uzaklaştıran bu sapkıncıların tuzağından kurtulmanın, ancak hidâyet rehberi olarak gönderilen Peygamber'e ve onun getirdiği ilâhî kitaba uymakla mümkün olduğu vurgulanır (el-Bakara 2/38; Tâhâ 20/123).

Dalâlet hadislerde de Kur'an'daki anlamları ile kullanılmıştır (bk. Wensinck, *Mu'cem*, "dîl" md.). Hz. Peygamber dualarında dalâlete düşmekten ve düşürülmekten, başkalarının sapıklığa düşmesine sebep olmaktan Allah'a sığınmış (Müşned, IV, 264; VI, 302, 306; İbn Mâce, "Du'â", 18), Allah'ın saptırdığı kimselerden olmaması için O'na niyazda bulunmuş (Müşned, I, 302; Tirmizî, "Da'avât",

124) ve bu konuda ümmetini uyarmıştır. Ümmeti hakkında, en çok dalâlete sevkeden devlet reislerinden endişe ettiği ni belirten Hz. Peygamber (Müşned, IV, 123; VI, 441), dalâlete düşmemek için Kur'an ve Sünnet'e uyulmasını emretmiş, bunlara tam olarak uyanların sapıklıktan korunacağını, aksi takdirde dalâletin kaçınılmaz olacağını haber vermiş (Müşned, I, 51, 325; IV, 445; İbn Mâce, "Hudûd", 9), ayrıca Allah'a itaat etmeyenlerin ve meşrû devlet reislerine biatta bulunmayanların (Müşned, II, 111), cemiyette hırsızlık vb. suçları işleyen aristokrat zümreyi gerekli cezaya çarptırmayıp alt tabakaya mensup suçluları cezalandıran adaletsiz toplumların (Buhârî, "Hudûd", 12), âlimlerden mahrum olan milletlerin dalâlete düşeceğine dikkat çekmiştir (Buhârî, "İlim", 34, "İ'tişâm", 7).

Dalâletle ilgili âyet ve hadislerin mukayeseli bir şekilde incelenmesinden şu sonuca ulaşmak mümkündür: Doğru yolu bulmak veya doğru yoldan sapmak insanların kendi irade ve tercihlerine bağlı olduğundan bir bakıma kendi ellerindedir. Allah bütün insanlara doğru ile yanlış birbirinden ayıracak temyiz gücü vermiş, ayrıca özendirici ve uyarıcı olmakla görevlendirdiği peygamberler vasıtasıyla insanların yolunu aydınlatan kitaplar indirmiştir. Bu kitaplarda helâli haramı, faydalıyı zararlıyı, hayrı ve şerri açıklamış ve bundan dolayı insanları sorumlu tutmuştur.

Bazılarınca ileri sürüldüğü gibi Allah hak ile batılı göstermeden, insana temyiz gücü verip tercih hakkı tanımadan dilediğini dalâlete, dilediğini hidâyete sevk etmiş olsaydı peygamber göndermenin, kitap indirmenin bir anlamı kalmaz, ceza ve mükâfatın da mâkul bir dayanağı olmazdı. Nitekim Allah Kur'an-ı Kerim'in muhtelif âyetlerinde, eğer dileseydi bütün insanları hidâyete erdireceğini beyan etmiştir (meselâ bk. er-Ra'd 13/31; es-Secde 32/13). Fakat böyle bir yöntem, "Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin" (el-Kehf 18/29) ilkesine, ayrıca kâinatın yegâne şuurlu varlığı olan insanoğlunun seçim hürriyetine aykırı düşmektedir. Şüphe yok ki sınırsız kudrete sahip bulunan Allah bir şeyin olmasını dilerse o mutlaka olur. Ancak insan için belirlendiği statü içinde onu şuurlu ve sorumlu tutmuş, buna bağlı olarak da doğru veya yanlış yoldan birini tercih etmeyi kendisine bırakmıştır.